

Osvrti i kritike

Gesta regum Sclavorum, sv. I. Priredila i prevela **Dragana Kunčer**. Beograd: Istorijski institut; Nikšić: manastir Ostrog, 2009. X+192 str. *Gesta regum Sclavorum*, sv. II. Komentar **Tibor Živković**. Beograd: Istorijski institut; Nikšić: manastir Ostrog, 2009., 430 str.

Pojedini povijesni spomenici ostaju neokrnjeni zubom vremena, odolijevaju naporima raznih historiografskih pravaca da ih vrednuju i svrstaju po trenutnom obrascu vrijednosti, izmiču oštrom oku stručnjaka krijući uvijek barem jednu tajnovitu stranu. Svaki pokušaj da se u njih pronikne samo im dodaje još jednu dimenziju. Kroz prohujala stoljeća dobivaju zlatnu patinu, vrijednost i važnost im rastu sve dok ne postanu neotuđivim dijelom nacionalne kulture, čvrstim stupom na kojemu počiva identitet. Nije li opravdano u tom kontekstu danas promatrati Baščansku ploču, historiografsko djelo Tome Arhiđakona ili rukopise Dubrovačkog arhiva? Zdanje nacionalne kulture jako bi uzdrmao gubitak samo jednog od tih stoljetnih potpornja.

Ako je tolika važnost pojedinih spomenika unutar jedne nacionalne kulture, tada su još vredniji i zanimljiviji oni koji svojim obimom izlaze iz granica samo jedne kulture i povezuju više njih. Ta jednostavna misao obuzela je domaće povjesničare pri susretu s djelom koje nam je poznato kao *Ljetopis popa Dukljanina*, ali ni naraštaji stručnjaka u rasponu od renesanse pa do kraja 20. stoljeća nisu pružili sigurne i cjelovite odgovore na temeljna istraživačka pitanja: tko je autor djela, kada je ono nastalo i s kojom svrhom. Pred nama je sada još jedan pokušaj, nastao zajedničkim radom klasičnog filologa i povjesničara, pa je zbog svog opsega i dva različita polazišta ostao podijeljen u dva sveska. Podijeljen formalno, ali svakako zamišljen cjelovito.

Prvi svezak obuhvaća kritičko izdanje djela i prijevod. Obrađeni su zajedno i latinski tekst i Hrvatska redakcija, što je urednica popratila dvostrukim odvojenim kritičkim aparatom, a usporo slijedi i dvostruki prijevod, za oba teksta.

Budući da je, poslije poznatog izdanja Ferda Šišića (*Letopis popa Dukljanina*, ur. Ferdo Šišić. Srpska kraljevska akademija, posebna izdanja, knjiga LXVII. Beograd-Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina, 1928.), ovo prvo cjelovito izdanje koje pored prijevoda obuhvaća i transkribirani izvornik, nameće se ocjena da je pred nama rad svakako vrijedan truda i dobrodošao u povijesnoj znanosti. Njime se nude novi odgovori na brojna stara pitanja i istovremeno se poziva zainteresiranog čitatelja da izravno provjeri neke navode u tumačenju koji u prvi mah djeluju kontroverzno, kao i obično kad se želi iskoračiti iz tradicionalnog okvira tumačenja.

Izdanje je priređeno na temelju dva cjelovita rukopisa, označena ovdje jednostavno kao Vatikanski i Beogradski. Budući da je urednica kritičkog izdanja ograničila svoja uvodna zapažanja na svega desetak stranica naslovljenih jednostavno kao "predgovor", sami rukopisi cjelovito su opisani tek u drugom svesku, u kojemu, zaslugom komentatora izdanja, doznajemo da su oba nastala tek sredinom 17. stoljeća. Iako je predviđeno da se ova dva sveska promatraju kao jedna cjelina, bilo bi prirodnije da su rukopisi opisani odmah uz kritičko izdanje, u istom svesku. Međutim, ovaj nedostatak pada u drugi plan pred vrlo značajnim prijedlogom novog čitanja samog početka djela, i to kao (*libellum*) *Sclavorum regum* umjesto dosad uobičajenog *Sclavorum regnum*, pa tako ponuđen prijevod glasi "popis... slavenskih kraljeva," umjesto "kraljevstvo Slavena." Svoje čitanje urednica kritičkog izdanja obrazlaže paleografskim i filološkim razlozima. Ističe da "zumiranje rukopisa elektronskim putem jasno pokazuje da se radi o prvobitno napisanoj reči *regnum*, a kasnije prepravljenoj u *regum*" (str. VI), čime, mogli bismo reći, slijedi klasično tumačenje paleografije kao discipline koja "nameće svoj imperijalizam u tradicionalnom smislu na području pismovnog (slovnog izraza)" poput "imperijalizma filologije na području književnosti" (Mateo Žagar, *Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova*. Zagreb: Matica hrvatska, 2007: 48). Spomenuti "imperijalizam filologije" ovdje je, u službi prijedloga novog naslova, naglašen kroz analizu sintakse padeža i metričkih osobina

koje, po mišljenju urednice, zahtijevaju spomenuto novo rješenje.

Autor komentara u drugom svesku kasnije će paleografske i filološke razloge dopuniti i uže povijesnim. Ta je dopuna svakako pohvalna, jer u prvom svesku urednica svoje kratko izlaganje nije, nažalost, popratila pozivajući se na literaturu, pa u toj maloj uvodnoj raspravi nema ni bilježaka. Zato doista treba žaliti, tim više što je iznijela niz zanimljivih zapažanja kako o gramatičkim i stilističkim pitanjima, koja su u kasnijoj historiografskoj analizi u drugom svesku izbjegnuta, a tako i o piscu i strukturi djela, ističući da "nije po strukturi celovito, ali mislimo da ga je napisao jedan autor" (str. IX). Svjesna je različitosti izvora koje je koristio autor, dok je usporedbom latinskog i starohrvatskog teksta došla do zaključka da je "hrvatska verzija prevod slične, kraće latinske verzije koja nije sačuvana, a koja je imala sve karakteristike kao i sačuvana hrvatska verzija." Prihvaća mišljenje Ivana Črnčića, po čijem je izdanju iz druge polovice 19. stoljeća ovdje i priređen starohrvatski tekst, da je Hrvatska redakcija zapravo prijevod s latinskog, što također obrazlaže filološkim razlozima, navodeći "sintagme za koje mislimo da nisu bliske slovenskom jeziku i za koje mislimo da ih Sloven, pišući na svom maternjem jeziku, ne bi upotrebio" (str. IX). Kazala osobnih imena i geografskih naziva na kraju prvog sveska prirodna su završna cjelina, a uspostavljena je veza među pojmovima koji se u tekstu susreću odvojeno, poput Lauzij - Rauzij - Dubrovnik.

Dok je Dragana Kunčer kao asistent na beogradskom Istorijskom institutu izvršila zahtjevni filološki dio posla, ne manji teret podnio je ravnatelj istog Instituta, prof. dr. Tibor Živković, nudeći vrlo iscrpan komentar u drugom svesku djela. Obrisi ove knjige naznačeni su zapravo još kroz međusobnu suradnju dvoje autora u članku pod naslovom »Roger - The Forgotten Archbishop of Bar«, objavljenom 2008. u *Istorijskom časopisu* u izdanju Instituta. Temeljne smjernice koje ovaj komentar slijedi su istraživanje političkih prilika od 12. do 14. st. (pretpostavljenog razdoblja kada je napisan tekst), proučavanje klasične historiografije (osobito

klasičnih srednjovjekovnih kronika u kojima traži uzore za Dukljaninov rad) i istraživanje odjeka ovog teksta u kasnijim stoljećima (pri čemu je nemala pažnja posvećena sudbini izvornog rukopisa, autografa).

Opisano trovršno istraživanje urodilo je sljedećim značajnim zaključcima: autor djela *Gesta regum Sclavorum* je cistercit Rutger iz samostana u slovačkoj Svetli, rodod iz Esega na granici Donje Austrije i Češke, koji je bio barski nadbiskup od 1298. do 1301. Djelo je napisano po volji bana Pavla Šubića, da opravda njegove političke pretenzije i širenje vlasti na zemlje pod nadzorom Nemanjića, a prvi domaći povjesničar koji se upoznao s njim i čak vidio izvornik bio je dubrovački humanist Ludovik Cerva/Crijević Tuberon, benediktinski opat samostana Sv. Jakova, koji ga je dobio na uvid tijekom boravka u Ugarskoj početkom 16. stoljeća. Eruđicija, vještina i samouvjerenost kojom komentator izlaže svoja zapažanja, ma koliko bila izazovna u odnosu na starije historiografske poglede, potiču nas da mu pristupimo s odgovarajućim obzirom, čak i kad priznaje da za sve iznesene tvrdnje nema konkretnih dokaza u izvorima, već ih najbolje opravdava "circumstantial evidence," dokaz izveden na temelju okolnosti koje su vladale u tom trenutku povijesnog razvitka. Tako je, primjerice, šutnju djela o mletačkoj upravi na priobalnom području, pa čak i izbjegavanje spomena nadbiskupija u gradovima pod mletačkom vlašću, obrazložio sukobom Šubića s Mlečanima koji su također stajali na putu njegovim političkim ciljevima. Međutim, mnogo teži izazov je šutnja papinskih i domaćih vrela o samom Rutgeru, koju se nastoji prevladati analitičkim putem.

Na uvodna filološka izlaganja iz prvog sveska u drugom se svesku prirodno nastavlja misao o žanrovskom određenju djela. Ustanovivši da nije samo književno, nego svakako historiografsko, komentator ističe da ono nema osobine prave kronike ili ljetopisa. Gotovo nijedna godina ne navodi se izrijekom, a strukturirano je najviše po uzoru na životopise i djela vladara, *res gestae - historia rerum gestarum* po klasičnom određenju iz metodologije povijesne znanosti. Upozoreni smo pritom na didaktičnu

poruku djela, ipak tipičnu za srednjovjekovne kronike, koje mnogo više brinu o toj formi nego o objektivnom prikazivanju događaja (poput anala, ljetopisa). Možemo se ujedno složiti s razmišljanjem da je “zanimljivo pratiti piščev način razmišljanja i sposobnost da od tanušnih podataka stvori priču bogatu pojedinostima” (str. 259). Glavnina analitičkog rada i komentara posvećena je izučavanju srednjovjekovne historiografije, pri čemu dolaze do izražaja i pojedine spoznaje koje formalno pripadaju sporednom pravcu istraživanja. Među njima je pogled na djelo *Historia Salonitana maior* Tome Arhiđakona, uz tvrdnju da je to Tomino neovisno djelo iz mladosti, a ne koncept za djelo *Historia Salonitana*, te da je autor *Gesta regum Sclavorum*, kao mlađi, slijedio i koristio Tomu Arhiđakona, a ne obrnuto. U zreлом životnom dobu Toma je preradio i dotjerao svoje djelo iz mladosti ne samo raznim jezičnim finesama, već i sadržajno, uklonivši iz njega legendu o nasilnoj smrti hrvatskog kralja Zvonimira. Ona je uvrštena u kasniju Hrvatsku redakciju iz *Historia Salonitana maior*, u skladu s političkim potrebama pretpostavljenog naručioca djela, bana Pavla Šubića, u želji da prikaže nasilan kraj vladajuće hrvatske dinastije iza koje nije ostao nijedan legitimni potomak.

Dakako, to nije jedina legenda prisutna u ovom djelu; mnoga imena vladara, po ocjeni komentatora, jednostavno su izmišljena. Međutim, legenda o kralju Pavlimiru Belu i priča da su Dubrovnik osnovali došljaci iz Rima pripisana je salernitanskoj kronici s kraja 9. stoljeća, čiji se sadržaj kasnije miješao s pričama nastalim na području Travunje. Opravdana je i dobro argumentirana ocjena da je Dubrovnik općenito igrao vrlo važnu ulogu u nastanku i prenošenju ovog djela: zasluge Tuberona, Mavra Orbinija i dubrovačkih analista dobile su odgovarajuće priznanje. Dok se Tuberon prvi susreo s latinskim izvornikom, Orbini je u Dubrovnik donio Hrvatsku redakciju. Hrvatska redakcija teksta, po ocjeni komentatora, nastala je oko 1450. i radi se o hrvatskom prijevodu 28 poglavlja povijesnog djela, prvotno pisanog na latinskome, što je kasnijom obradom, kroz promjenu dijela teksta, postalo *Gesta regum Sclavorum*. Opisane

promjene bile su uvjetovane političkim težnjama naručitelja i promjenom sredine autora, pa su se tako zapravo pojavila dva spisa.

Prvotni spis *Gesta regum Sclavorum* nastao je koncem 13. stoljeća u Splitu, gdje je autor djelovao kao klerik u nadbiskupiji, možda zadužen za financijska pitanja, a nekoliko godina kasnije, ustoličen za barskog nadbiskupa, odlučio ga je proširiti uz pomoć tamo pronađenog spisa o dukljanskim vladarima od sredine 11. do sredine 12. stoljeća, kao i životopisa Sv. Vladimira. Djelo je ostalo nedovršeno jer je autor, pretpostavljeni Rutger iz Esega, pod pritiskom srpskog kralja Milutina i uz slabljenje Šubića, početkom 14. stoljeća morao napustiti Bar, odakle se vratio u matični samostan putujući preko Italije. Ovim se ujedno odbacuje ranije mišljenje o Grguru, biskupu iz Bara, kao autoru djela, dok je datiranje djela u 12. stoljeće ocijenjeno neprihvatljivim, uz obrazloženje da tada u Hrvatskoj nije bilo dovoljno moćne osobe koja bi ga naručila.

Zaključivši nepobitno da je anonimni autor stranac koji je dobro vladao inačicama jezika na južnoslavenskom području, a da je svoja izlaganja obilato potkrepljivao izvacima iz zapadnih kronika, pored raznih isprava koje su mu bile dostupne u Splitu i šire, komentator djela traži ga među Slavenima, tada obrazovanima u sjevernoj Italiji, ljudima poput Tome Arhiđakona, s tom razlikom što je ovaj anonimni pisac očito potjecao iz redovničke sredine. Budući da je kod sjevernih Slavena postojao običaj da se bojama označavaju strane svijeta, a kod južnih Slavena ne, to je znak da je autor djela, dosad poznat kao pop Dukljanin, bio Čeh ili Poljak. Pritom se ima u vidu položaj Bijele Hrvatske, kad pisac misli na zapadne Hrvate, jer je znao i za druge. Nadalje, povijesni zemljopisni izraz Crvena Hrvatska dokaz je komentatoru da je Mlečanin Andrija Dandolo prvi zapadni pisac koji je u 14. stoljeću posegao za ovim djelom, budući da se samo tako mogao upoznati s pojmom *Croatia Rubea*. Napokon, glavni dokaz za autorovo pravo porijeklo zapravo je epitaf iznad njegova posljednjeg počivališta u cistercitskom samostanu u Svetli s porukom da je Rutger, koji je preminuo 1305., upravljao Dukljom i Barom kao nadbiskup.

Dragocjeni epitaf navodi se i u izvornom obliku i u prijevodu, ali ostaje, nažalost, izdvojen takav slučaj u cijelom drugom svesku. Naime, ovo izdanje namijenjeno je uskim stručnim krugovima već i time što nije prevedena većina citiranih tekstova iz literature na latinskom, grčkom i staroslavenskom jeziku u drugom svesku. Bilo bi opravdano da je komentator pritom uložio dodatni napor, jer je ovako tekst ipak ostao teže pristupačan stručnjacima iz drugih grana humanističkih znanosti, zainteresiranima da ponude vlastita tumačenja. Urednu kronologiju i cjelovitost iznošenja pogleda na *Ljetopis popa Dukljanina* u našoj historiografiji narušava šutnja o dubrovačkim crkvenim povjesničarima iz 18. stoljeća, poput Ignjata Giorgija/Đurđevića, Serafina Marije Cerve/Crijevića i Sebastijana Slade Dolcija, koji su također razmatrali Dukljaninovo djelo i kritički mu pristupali, vezano uz početke Dubrovnika i uz kasniji spor između dubrovačke i barske nadbiskupije. Ne zaboravimo pritom da je Dukljanin nadahnuo i pisce koji su dubrovačkoj prošlosti prilazili iz ugla lijepe književnosti, poput trebinjsko-mrkanskog biskupa s početka 18. stoljeća, franjeva Antuna Primija. Time bi panoramski pregled utjecaja ovog djela na razne povjesničare dobio ne samo potpuniji, već i elegantniji prijelaz ka suvremenim autorima.

Okrunjuje li ovo izdanje sve njihove napore? Analitičkim pristupom i preuzimanjem odgovornosti da se ponudi sinteza, pa i naznače novi pravci istraživanja i u hrvatskoj i u srpskoj historiografiji pod uvjetom da su ponuđeni temeljni zaključci ispravni, urednica kritičkog izdanja i komentator napravili su dragocjen posao koji ne smije ostati zanemaren.

Relja Seferović

Spomenica Ruže Ćuk, prir. **Slavica Merenik, Aleksandra Fostikov i Neven Isailović**. *Istorijski časopis*, Beograd, 56 (2008), 406 str.

U vrijeme intenzivirane izdavačke djelatnosti Istorijiski institut u Beogradu ustaljenim ritmom izdaje svoj novi, odnosno pedesetšesti broj *Istorijskog časopisa*, koji je nemilim slijedom okolnosti posvećen istaknutoj, rano preminuloj povjesničarki Ruži Ćuk (1949-2007). Stoga otpočinje riječima njenog kolege Đure Tošića, koje je izgovorio na komemoraciji održanoj 30. 7. 2007. Ruža Ćuk je rođena 18. 9. 1949. u Gračacu, u Lici. Još tijekom studija iskazala je visok stupanj znanstvenog osjećaja i već vrlo rano nagovijestila uspješnu znanstvenu karijeru vrijednim priznanjem - Oktobarskom nagradom za izvanredno urađen i odbranjen diplomski rad. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1973., iste godine upisuje postdiplomske studije, čiji je rezultat bio magistrski rad, odbranjen 1977. Od 1974. uposlenik je Istorijiskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu, gdje je prošla sva znanstvena zvanja od asistenta pripravnika do naučnog savjetnika. Doktorirala je 1984. kod cijenjenog znanstvenog autoriteta Sime Ćirkovića. Njeno bogato i raznovrsno znanstveno usmjerenje može se podijeliti u dvije cjeline: izučavanje političke i privredne historije srpske Despotovine i radovi posvećeni odnosima Srbije s Dubrovnikom, Venecijom i Zapadnom Europom. Prepoznatljivi su njeni sintetski radovi: *Srbija i Venecija u XII i XIV veku* (1986) i monografija nastala u suradnji sa Simom Ćirkovićem i Desankom Kovačević-Kojić *Staro srpsko rudarstvo* (2002). Njena znanstvena karijera obilježena je istrajnim arhivskim istraživanjima koje je provodila u Državnom arhivu u Dubrovniku, zatim u Arhivu SANU, Istorijiskom arhivu u Kotoru, te u Državnom arhivu u Veneciji. Prerano ugašen život osjetno će usporiti znanstveno-historiografsku produkciju, u čijim domenama je Ruža Ćuk, kao erudit *par excellence*, nauči više od 30 godina nudila svježije i nove interpretacije, a kao istrajni arhivski radnik i nove podatke. Uži krug njenih poznavalaca reći će da je neuporedivo više znala nego što to